

O Entroido na Illa de Ons 2 Recorrer os entroidos

Por: José M. Dopazo Entenza

O ano pasado presentamos dúas posíbeis figuras tradicionais do Entroido da Illa de Ons –os *mudados* e as *máscaras*–, que apuntaban ter roles diferentes a pesar de que na actualidade tan só se fala de *mudados* pese a mostrar roles e vestimentas contraditorias. Suporían estas figuras a diversión do Entroido tanto para as capas máis novas da sociedade (os *mudados* basicamente encarnábanos persoas mozas ou mesmo nenas e nenos), como as capas máis vellas (as *máscaras* eran unhas figuras reservadas a persoas adultas, chegando incluso aos setenta anos), poñendo o punto de inflexión no casamento e, xa que logo, inicio da adultez.

Nesta nova entrega do *Entroido na Illa de Ons*, gustárame amosar o resultado da investigación que levei a cabo desde 2018 ata hoxe a respecto da figura do *entroido*, as diferentes versións que dei recollido sobre ela e unha reconstrución do que puidera ser o seu rol nesta festividade.

En todos os Entroidos tradicionais existe unha figura que encarna todo o intanxíbel desta época, que se humaniza ou simboliza nun boneco. Mesmo nos Carnavais de corte máis urbano aparece esta figura mostrando a parte satírica da festividade. En Bueu temos o *paxaro de mal agoiro*, en Pontevedra o *loro Ravachol*, en Aldán o *mexillón* e en moitos lugares a mui coñecida *sardiña*.

Pola súa banda, nos Entroidos tradicionais atopamos figuras antropomórficas que se denominan *mecos*, *compadres*, *lardeiros* ou *lardeiras* e mesmo *entroidos*. Estes seres construídos de palla, xeralmente cunha hiperepresión xenital, contribúen á mofa dunha persoa concreta da sociedade. En moitos casos foi o señor feudal, pasou polo gobernador ou mandatario do momento e, hoxe en día, pode ser tanto un político local como dun ámbito superior. A finalidade deste monco era anunciar o inicio do Entroido e pechar a festividade mediante a súa queima no *Mércores de Cinza*.

Debido á sátira mordaz que supuña, foi unha figura mui mal vista polas autoridades durante o franquismo, feito que contribuíu á desaparición non só deste persoeiro, senón de moitos *entroidos* ao longo e ancho do país.

O Entroido da Illa de Ons contaba con esta figura tamén, como non é de estrañar. E, igual que noutros lugares, perdeuse no primeiro terzo do século XX. Neste caso, é imposible establecer a data e o motivo concreto que levou á súa desaparición dado que non temos testemuños recollidos de persoas que o lembren. Así e todo, podemos hipotetizar que, por un lado, os encontros furibundos entre Didio Riobó e os insulares da época en relación ao gando e á masa forestal, puideron levar a que este primeiro fose o representado en palla, coa consecuente encarnizada batalla de ambos os dous bandos. Como digo, só hipóteses sen base.

Por outro lado, un feito máis evidente pode ser a propia Guerra Civil, que supuxo unha ruptura coa harmonía cultural que se xestara até ese momento. E a conseguinte ditadura que, como mencionei, perseguiu directa ou indirectamente este tipo de prácticas satíricas e pagás. Insisto, continúa a ser unha hipótese dada a falta de información ao respecto.

Paxaro de Mal Agoiro. Bueu

COLABORA
ACTIVIDADES:

Concello de
BUEU

O certo é que actualmente o personaxe do *entroido* está practicamente esquecido e tan só conservamos del ecos do que puido ser. Amáis imprecisa de todas estas lembranzas é a de José o Carabicho. Da súa afirmación tan só extraemos a certeza de que se fixeron noutrora estas figuras de palla e que había xente do seu redor que o comentaba –tanto vellos como adultos maiores ca el– nos parrafieos que precedían ou pechaban a xornada laboral:

Si, fasían un muñeco e listo. E fasían un muñeco pero eu xa non me a recordo deso. Non non. Ese non mirei. Eso era antes, or véllor de antes. Eu acordo contar, home, contar si, o que contaban si, pero hai tantos anos...

Cando é que había inverno, ibas dunha casa pa outra e estaban así a falar, ou estaban aí fóra os que iban ó mar e. E eu teño oído, pero xa non me recorda. Hai tantos anos! Onde vai aquilo da Illa que era? Aghorá xa son un vello.

José naceu en 1941 e tan só lembra falar que se facía un moneco durante o Entroido. Non sabe cal é a función que desempeñaba nin absolutamente nada da súa construción. Pola contra, Aurita de Miro, que naceu catro anos antes ca el, ten oído algo máis a este respecto:

Eu teño oído falar. Nunca o vin, eh, pero teño oído falar diso. Puñan unha auvella e puñan enriba dela como onha figura de palla, coma se fora un muñeco de palla. E levábano enriba en dela e iban así polas casas, si. Non sei si lle chamaban o entroido se non, pero como era día do Entroido, pois podía ser. Eu non sei se habería un ou varios. Habiría máis dun, porque como éramos tantos elí, habería máis.

Aurita apunta a que o moneco se facía de palla e se levaba enriba dunha ovella de casa en casa. Mesmo amosa a posibilidade de que se construíse máis dun en tanto que, daquela, eran moitas as persoas que habitaban A Illa de Ons. Finalmente, María de Barbeiro, con todo ser a máis nova dos tres únicos testemuños afirmativos recadados até o momento (naceu en 1946), é a que maior información nos achega desta práctica xa desaparecida:

Ai, si, diso de andar a facer ese muñeco de palla, iso si. Iso n'ó acordo eu, pero papá ten contado. O moneco fasíano de palla. Cullían un pau, cubríano de palla e fasíanlle a cabeza toda. E dispois puñano elí enriba da auvella. Vistíno de roupa vella, así, chaquetas e pantalóns vellos, chaquetas dos homes. Si, e logho!, enriba dunha auvella. Andaban polas casas. Iso contaba meu pai, polas casas a mirar. Cheghaban a Pireiró, ó Sentulo... era as casas que había, que antes estaban todas habitadas.

O moneco fasíano or vesiños. Xuntábanse uns cos outros, home! Os homes falaban, cando iban a xogare, e despois armaban todo. Non todos! Iban alghunhos que fasían ben, eu que sei, home. Móitor neghábanse a ir, dixo papá. Serían os máis amighos, eu qui sei? Éler fasían. Enriba da auvella e andaban a pasea-la auvella. Xa a puñan parir!

E dispois poñían así coma un espantallo pa lle pór a espantar, que non lle foran or bichos a comer as ervillas e as fabas que se botaban. Iso dispoise! O do Entroido, dispois, poñían pa iso, deixábano pa iso, entendes? Xa estaba feito e ghardábase coma ouro en paño. E quedaba pa iso xa, no-ibas a tirar co-el, co traballo que pasaban!

Certamente, tan só a descrición de María de Barbeiro se achega ao que debeu ser esta práctica. Os homes eran os encargados de realizar este moneco de palla. Collían un esqueleto de pau, recubríano de palla e puñanlle roupa vella. A

Aurita de Miro, na súa casa illá, preparando o forno para facer pan

continuación amarrábano a unha ovella e levábano por toda a illa, de casa en casa. Aínda que non o asegura, dado que os homes se reunían “*cando iban a xoghare*” e, de aí, saía a construción desta figura, cabería pensar que cada grupo de amigos (dos diferentes núcleos de poboación da illa) realizarían un.

Malia o valor incalculábel deste testemuño, a aseveración de que se empregase como espantallo parece pouco críbel, pois carecería do poder ritual e catártico dun peche en condicións para o Entroido, que habitualmente se realizaba a través da queima desta figura. Así e todo, en tanto que os datos que achega casan todos coas prácticas comúns deste personaxe, tampouco podemos descartar a súa afirmación.

Con todo, pese a que non se dá resposta ao que lle acontece ao moneco de palla nin tampouco se indica cando o sacan pasear, a peza clave para chegar a saber que existía esta figura presentouse en forma de casualidade. En 1967, un antropólogo danés, Gustav Henningsen, chegou a Galiza co fin de recoller información sobre as prácticas máxicas: ritos, supersticións, bruxas, seres mitolóxicos... De casualidade, Henningsen chegou á Illa de Ons (probabelmente da man de Stafán Mörling, que arribara alí uns anos antes). Entre as sete horas longas de gravación que realizou², un señor anónimo interrompe a entrevista para comentar tanxencialmente en menos dun minuto que existía esta figura, como se realizaba, o nome e mesmo menciona o nome desta acción. De fondo, unha muller, tamén anónima, confirma todo o que el relata. A partir deste testemuño, dei recollido a información presentada anteriormente:

*Antes, acórdame a min dos Carnavales, acórdame que falaba o afinado de meu pai dos Carnavales. Cando eran os Carnavales, or véllor de antes fíxían un **muñeco de palla** coma un zanto. E dispoix collían **unha auvella e montábanllo enriba**.*

*E un chamaba da Punta Vella³, de punta a punta, **chamaba o canero e recurrían así toda a illa**. Despois **iban ás fiadas**, ás festas que eran de **pandareta**, destas. **Chamábanlle o entroido ó muñeco**. É de cando **iban recorre-los entroidos por toda a illa**, entende? E *axuntábanse tódose, toda a xente e iban recorre-los entroidos pola Illa adiante*.*

Apunta, por tanto, o nome desta figura (*entroido*). Parece indicar que había só un (*fíxían UN muñeco*). Sinala como se realizaba (con *palla*), ademais de que se montaba enriba dunha ovella (*auvella*). Finalmente, afirma que unha persoa (*canero*) chamaba polo animal para que se fose movendo dunha punta á outra da Illa de Ons (*de Pereiró ao Centulo*, que dicía María de Barbeiro) e que a esta acción se lle chamaba *recorrer os entroidos*. Faltaría saber exactamente que día saía e que lle acontece ao *entroido* unha vez rematada a súa función na festa: usalo como espantallo –como apunta María– ou prenderlle lume como acontece en moitos dos entroidos do país.

O curioso é que insiste na idea de que o moneco realizábano “os vellos” e quen *recorría o entroido* era toda a xente. Polo tanto, a construción do *entroido* estaría reservado á xente que xa non pode facer parte activa da festividade, mais si desde a sombra. Ademais, todo o mundo andaría atrás da ovella que levaba o moneco enriba, unha sorte de corcel cabalgado por unha figura dantesca.

Finalmente, aínda que non desmerecendo a información fornecida, esta persoa que gravou Gustav Henningsen achega un dato que podería pasar desapercibido entre toda a abundancia deles. Trátase do nome que recibía a persoa encargada de chamar pola ovella: *canero*. Se cadra é demasiado arriscado afirmar que sexa unha nova figura do Entroido illán, pois poderíase tratar tan só dun apelativo cariñoso que este informante emprega para se referir a un rapaz, como acontece comunmente na fala espontánea. A dúbida aboia no aire e os datos son insuficientes para realizar unha afirmación contundente, con todo, semella factíbel xa que o nome remite ao feito de levar unha *cana* coa que poder guiar o animal. Porén, o feito de estar medio castelanizado supón un atranco para realizarmos unha aseveración definitiva.

María López, filla de María e José, indicoume que, se cadra, esta denominación pode ser o alcuño dunha persoa da Illa de Ons. Por tanto, deixaría de ser unha figura como tal e pasaría a estar encarnada ou identificada nominalmente. Sexa como for, non temos suficientes datos como para dar unha resposta a esta incógnita.

En sucesivas entregas, debullaremos outros aspectos do Entroido que atinxen ao desenvolvemento dos festexos máis que aos persoeiros que o compoñen. Agardo que esta figura supuxese unha grata sorpresa, na medida en que o foi para min.

² Depositadas e atesouradas polo Museo do Pobo Galego, en Santiago de Compostela, constituíndo un bo quíñon de gravacións do proxecto APOI (Arquivo do Patrimonio Oral da Identidade), dirixido por Concha Losada. Tamén forman parte do proxecto CORILGA (Corpus Oral Informatizado da Lingua Galega), do Instituto da Lingua Galega, dirixido por Xosé Luís Regueira Fernández.

³ Foime imposible identificar a que lugar fai referencia a Punta Vella na actualidade.